

ФІЛОСОФСЬКІ МЕДИТАЦІЇ

П'ЄРА БУРДЬЄ

Йосипенко О., Йосипенко С.

П'єр Бурд'є — досить відомий і цитований в Україні автор, хоча українською вийшла зовсім невелика частина його праць — дві книги¹ та кілька статей. Звісно, він відомий головним чином завдяки своїм перекладам російською (менше — англійською), відтак його зазвичай цитують українською, перекладаючи з цих мов — точно так само, як і багатьох інших західних авторів. Ця ситуація спонукає не лише поміркувати про успадковані й постколоніальні академічні стандарти та шляхи їх подолання, а й порушити питання зв'язку перекладу текстів та рецепції постатей їхніх авторів. Якщо автора не можна звести до якогось *opus magnum*, це питання неминуче постає, нехай навіть імпліцитно, у розмірковуваннях про стратегію вибору конкретної праці для перекладу та конструювання українського словника автора чи праці, яку

1 Бурд'є П. *Практичний глузд*. Пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка, А. Дондюка. Київ: Український Центр духовної культури, 2003; Бурд'є П., Вакан Л. *Рефлексивна соціологія. Частина II: Чиказький воркшоп*. Пер. з англ. А. Рябчук. Київ: Медуза, 2015.

перекладають. Навіть коли подібна стратегія спирається на наївне переконання, що переклад просто «локалізує» якийсь «універсальний» (чи «автентичний») образ автора, відтворюючи його текст чи словник тією або тією мовою, у окремих випадках просто неможливо не помічати, що уявлення про цей «універсальний» або «автентичний» образ зазвичай тримається лише, якщо скористатись формулою Бурдьє, на «прив'язці до "суб'єкта"» творів, концептів, ідей та теорій у ситуації, коли «постійність [цього суб'єкта] є безперечно тільки постійністю його імені»¹. Випадок Бурдьє є саме таким, і не лише через особливості його рецепції в Україні, де зі спробами власне української рецепції переплітаються «локальні» образи, створені перекладами російською чи англійською. У цій післямові ми відштовхнемося від особливостей його випадку і застосуємо для окреслення жанру «Паскалівських медитацій» (далі — ПМ) та їх місця у творчому доробку П'єра Бурдьє його власні підходи.

Детальна реконструкція пострадянського та англо-американського образів Бурдьє не входить до завдань нашої післямови², їх короткий огляд має на меті лише акцентувати відмінності, які

1 Bourdieu P. L'illusion biographique. *Actes de la recherche en sciences sociales*. 1986, vol. 62—63, p. 71.

2 Ми обмежуємося найбільш присутніми в Україні «локальними» образами, не торкаючись, зокрема, співпраці Бурдьє з німецькими колегами та його «німецького» образу.

виникають попри їхню однакову спрямованість на відтворення єдиної соціологічної теорії Бурдьє. У певному сенсі неминучу спрямованість, оскільки згадані рецепції стали можливими тільки тому й тільки тоді, коли, за словами П'єра Греміона, П'єр Бурдьє став Бурдьє³, тобто його ім'я перетворилось на своєрідний «бренд». Це не так очевидно в англо-американському контексті, де Бурдьє спочатку стає відомим як автор чи співавтор низки перекладених англійською досліджень Алжиру⁴ та соціології освіти⁵

-
- 3 Ця ідея сформульована уже в самій назві його статті: Grémion P. De Pierre Bourdieu à Bourdieu. *Études*. 2005/1 (Tome 402), p. 39 – 53.
- 4 Варто зазначити, що англійською була перекладена вже перша книжка Бурдьє (*Sociologie de l'Algérie*. Paris: PUF, 1958; англ. пер. *The Algerians*. Boston: Beacon Press, 1962), яку американські видавці позиціонували не як соціологічну, а як етнологічну працю; на той час її автор потребував презентації та рекомендації Реймона Арона, який написав передмову до англійського перекладу. У 1960-х Бурдьє друкує статті у британських антропологічних часописах, тоді як наступні переклади його праць англійською виходять в 1970-х; коли у 1979-му виходить збірник праць Бурдьє з алжирської тематики, видавці презентують його вже як «одного з провідних антропологів, що працювали в Алжирі» (*Algeria 1960*. Maison des Sciences de l'Homme and Cambridge University Press, 1979).
- 5 Презентуючи свій переклад «Відтворення», Ричард Найс — незмінний перекладач творів Бурдьє англійською — наполягає, що видання цього перекладу «є важливою подією для англо-американської соціології, а не лише для "соціології освіти"» (*Reproduction in Education, Society and Culture*. London; Newbury Park; New Delhi: Sage Publications in association with *Theory, Culture & Society*, 1979, p. xxiii).

і як фахівець у цих галузях починає спілкуватись зі своїми британськими, а згодом і американськими колегами. Лише після перекладу у 1984 році¹ «Відзнаки» Бурдьє починають сприймати як соціолога, що представляє окрему течію в соціології, а отже має власну оригінальну соціологічну теорію. Це засвідчує подальша стратегія перекладу Бурдьє англійською: його наступні праці перекладають буквально упродовж кількох років після того, як вони виходять французькою, і, паралельно, починають перекладати його праці з соціології культури, що вийшли у 1960-х. Понад те, свідченням запиту на Бурдьє як на «брендового» соціолога стає вихід його праць, підготовлених спеціально для американського академічного середовища з метою презентувати його соціологічну теорію у головних її аспектах².

-
- 1 Bourdieu P. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press, 1984; пояснення перекладу назв окремих праць Бурдьє, а також реалій французького академічного життя можна знайти у «Примітках наукового редактора» нашого видання.
 - 2 Одна з таких праць вийшла в українському перекладі: Бурдьє П., Вакан Л. *Рефлексивна соціологія. Частина II: Чиказький воркшоп...*; детальніше про особливості цього видання див. рецензію: Судин Д. «Рефлексивна соціологія» в Україні. *Народознавчі зошити*. 2015, № 6 (126), С. 1492–1495. Варто зазначити, що англомова версія спільної з Лоїком Ваканом книги (Bourdieu P., Wacquant L. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press, 1992) виходить одночасно з французькою (Bourdieu P., Wacquant L. *Réponses. Pour une anthropologie réflexive*. Paris: Seuil, 1992) і, як і у випадку перекладу «Соціології Алжиру», оптики версій різняться:

Згадана спрямованість помітніша у випадку російської рецепції, що зрозуміло, оскільки остання починається лише в 1990-х роках у контексті відкриття (пост)радянською гуманітаристикою західних ідей, течій та постатей. Монографії, завдяки яким Бурдье став «брендом», тут починають виходити відносно пізно — «Практичний глузд» у 2001-му та «Політична онтологія Мартіна Гайдегера» у 2003-му³, відтак головним трендом, що визначив рецепцію Бурдье на пострадянському просторі, можна вважати публікацію перекладів його статей і виступів, окремо чи у вигляді збірників, часто спеціально укладених для російськомовного читача⁴. Звісно,

якщо підзаголовок французької версії вказує на певну філософську амбіцію «рефлексивної антропології», то англomовна назва запрошує до «рефлексивної соціології».

- 3 Бурдье П. *Практический смысл*. М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2001; Бурдье П. *Политическая онтология Мартина Хайдеггера*. М.: Практикс, 2003. Значно пізніше виходить ще «*Номo academicus*» (М.: Издательство ИЭП, 2018). Сюди можна додати також монографії, що їх Бурдье написав у співавторстві: Бурдье П., Пассрон Ж.-К. *Воспроизводство: элементы теории системы образования*. М.: Просвещение, 2007; Бурдье П., Болтански Л., Кастель Р., Шамборедон Ж.-К. *Общегоступное искусство: опыт о социальном использовании фотографии*. Москва: Практикс, 2014); згідно з влучним зауваженням Гремюна (Grémion P. De Pierre Bourdieu à Bourdieu..., p. 46), ці монографії почали сприймати як одноосібні праці Бурдье після того, як він став «брендом».
- 4 З шести збірників Бурдье, які вийшли російською, французькою вийшли лише два, причому, оскільки це збірники «зрілого» Бурдье, розрив між оригінальною публікацією та перекладом виявився відносно невеликим: «Сказане» (1987;

відмінність цих двох стратегій перекладу та рецепції зумовлена різними можливостями двох академічних середовищ — переклад великої кількості (чи майже всіх) монографій та залучення самого автора до їх рецепції — в американському випадку, та коротший і менш затратний¹ шлях публікації невеликих «компендіумів» різних аспектів його теорії у вигляді збірників статей — у російському. Різні можливості академічних середовищ, разом із особливостями дисциплінарного поділу і дослідницьких традицій, наявністю й активністю «груп підтримки» тощо, визначають конфігурацію поля, у якому відбувається рецепція як різновид «історичного процесу канонізації»² (якщо ще раз скористатися формулою Бурдьє), однак логіка рецепції не меншою мірою визначена особливостями постаті самого автора та його корпусу творів.

рос. пер.: Бурдьє П. *Начала. Choses dites*. М.: Socio-Logos, 1994) та «Про телебачення» (1996; рос. пер.: Бурдьє П. *О телевидении и журналистике*. М.: Институт экспериментальной психологии, 2002). Це чотири було укладено спеціально для російського читача з його окремих статей: Бурдьє П. *Социология политики*. М.: Socio-Logos, 1993; *Социоанализ Пьера Бурдьє*. СПб.: Алетейя, 2001 (окрім текстів самого Бурдьє, в нього увійшли також тексти французьких авторів про нього); Бурдьє П. *Социальное пространство: поля и практики*. СПб.: Алетейя, 2005; Бурдьє П. *Социология социального пространства*. СПб.: Алетейя, 2007.

- 1 Більша частина згаданих видань Бурдьє російською вийшла за кошти західних грантів.
- 2 ПМ, наше вид., С. 86.

Творчий доробок П'єра Бурдьє не можна звести до якогось одного *opus magnum* або ж до якоїсь галузі дослідження. У ньому можна виділити кілька окремих сюжетів, що за бажання піддаються рубрикації за такими галузями, однак завжди з більшими чи меншими застереженнями. Це не один можливий спосіб рубрикації творчого доробку Бурдьє, в ньому можна виокремити також періоди, зокрема у межах роботи в окремих галузях. Якщо взяти ті, де відбувалося його становлення як соціолога, то назагал можна виділити два періоди, про які сигналізують самі його праці: на початку Бурдьє друкує їх зі співавторами, тоді як те, що можна назвати його *opus magnum* у тій чи тій галузі, завжди підписує сам (навіть якщо користується матеріалами, що їх зібрали його співробітники). Перший період — це період становлення філософа за освітою соціологом, зокрема, формування основних ідей, концептів, підходів; упродовж другого періоду ці ідеї, концепти, підходи й настанови стають «брендом» Бурдьє, відтак перед ним постає проблема їх презентації, поширення та захисту як власної теорії.

ВІД ФІЛОСОФІЇ ДО СОЦІОЛОГІЇ

Хронологічно першим сюжетом Бурдьє-соціолога були дослідження Алжиру, які стали досить успішним стартом його академічної кар'єри. Обставини (як соціального, так й інтелектуального порядку) звернення Бурдьє до цього сюжету

досить добре описали в літературі, зокрема й він сам: зацікавлення алжирською тематикою було, з одного боку, випадковим, з іншого — досить логічним результатом своєрідного подвійного «дауншифтингу» Бурдье. «Філософ з *Еколь нормаль*» — випускник найпрестижнішого навчального закладу, що успішно пройшов агрегаційний конкурс, після призову до війська (1955) відмовляється пройти підготовку офіцера резерву і приймає дисциплінарне покарання за позицію на підтримку незалежності Алжиру: поїхати туди простим солдатом. Тут у ньому прокидається солідарність не лише з іншими солдатами — такими самими простими французькими селянами, з середовища яких вийшов він сам, а й з алжирськими селянами, світ яких стрімко руйнує подвійний тиск колонізації та модернізації. Наслідки цього подвійного тиску, зокрема «викорінення»¹, стануть провідною темою досліджень Алжиру, які Бурдье розпочинає у доволі незвичний для агреже з філософії спосіб: участь у зборі емпіричних даних². Попри не-

1 Концепт, розвинутий у спільній з Абдельмаलेком Сеядом праці «Викорінення. Криза традиційної агрокультури в Алжирі» (Bourdieu P., Sayad A., *Le Déracinement. La crise de l'agriculture traditionnelle en Algérie*. Minuit, 1964); повернувшись у Францію, Бурдье паралельно береться за вивчення кризи традиційного селянського суспільства на прикладі близьких йому беарнських селян, і ця паралель залишається чинною в усіх роботах, присвячених Алжиру, в тому числі й в «Практичному глузді».

2 Варто зауважити, що ніхто з тих агреже з філософії, які стали видатними французькими соціологами та/чи антрополо-

безпеку польових досліджень під час війни за незалежність, така діяльність була ще одним елементом «дауншифтингу»: крім того, що успішний «філософ з Еколь нормаль» обирає працю в домінованій (другорядній та прикладній), за словами самого Бурдье, дисципліні, він відверто і показово надає перевагу емпірії³, яку зневажає домінантна філософія. Повернувшись у Францію в 1960 році, Бурдье продовжує працювати у цьому напрямку і саме тут розробляє засади своєї соціології, в т. ч. розмежовуючись з етнологічним підходом загалом та зі структуралізмом Леві-Строса зокрема: у своєрідному проміжному підсумку цих досліджень — «Нарисі

549

гами — Еміль Дюркгайм, Марсель Мос, Клод Леві-Строс, Реймон Арон, польовими дослідженнями не займався; невеликим винятком можна вважати хіба що Леві-Строса, поштовхом до антропологічних студій котрого стали виїзди в сільву під час канікул у період роботи професором університету Сан-Паулу (1935—1938).

- 3 Дилему теорії та емпірії, філософської спекуляції й наукових підходів пропонував сам поділ поля тодішньої філософії, яким його описує Бурдье в «Постскриптімі 1: Безособова сповідь» до першого розділу ПМ, однак його «дауншифтинг» мав не стільки інтелектуальні, скільки соціальні мотиви: це був вибір між філософським бомондом, який теоретизував так, ніби увесь світ жив таким самим буржуазним життям (див. аналіз Сартрового уривка про офіціанта в ПМ, наше вид., С. 294—296), і світом відчужених та знедолених, з якого походив сам Бурдье й існування та страждання якого він хотів вивести в дискурс; більш особиста «сповідь» у «Нарисі для самоаналізу» (*Esquisse pour une auto-analyse*. Paris: Raisons d'agir, 2004) пропонує численні свідчення на користь такої версії.

теорії практики»¹ — вже окреслено основні концепти його соціології: габітус, стратегія, символічний капітал.

Наступним сюжетом, робота над яким починається у 1960-х роках, є соціологія освіти, де він співпрацює над низкою важливих для його становлення праць, зокрема «Студенти та їх навчання»², «Спадкоємці: студенти та культура»³ і «Відтворення»⁴ (всі три — разом із Жаном-Клодом Пасроном). Соціологію освіти насправді тут важко відокремити від соціології культури, перші праці з якої виходять паралельно: «Посереднє мистецтво: есе про соціальні використання фотографії»⁵ (разом з Люком Больтанські, Робером Кастелем, Жаном-Клодом Шамбордоном), «Любов до мистецтва: музеї та їх публіка»⁶ (разом з Аленом Дарбелем). Ці роботи не залиша-

550

-
- 1 Bourdieu P. *Esquisse d'une théorie de la pratique précédé de Trois études d'ethnologie kabyle*. Genève: Droz, 1972; власне «нарису теорії практики» тут передують «Три етюди з кабільської етнології», написані частково з Абдельмакемом Сеядом.
 - 2 Bourdieu P., Passeron J.-C. *Les étudiants et leurs études*. Paris: Mouton, 1964.
 - 3 Bourdieu P., Passeron J.-C. *Les héritiers: les étudiants et la culture*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1964.
 - 4 Bourdieu P., Passeron J.-C. *La reproduction: Éléments d'une théorie du système d'enseignement*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1970.
 - 5 Bourdieu P., Boltanski L., Castel R., Chamboredon J.-C. *Un art moyen: Essai sur les usages sociaux de la photographie*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1965.
 - 6 Bourdieu P., Darbel A. *L'amour de l'art: Les musées d'art européens et leur public*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1966.

ються непоміченими, зокрема тому, що, як і дослідження Алжиру, вони пропонують переконливий, підтверджений статистичними даними аналіз соціальних процесів, котрі радикально змінюють життєвий світ людей; у цьому випадку йдеться про наслідки демократизації системи освіти й культурного життя Франції, яка відбувалася упродовж «славетного тридцятиліття» (1946–1975) і фактично зазнала поразки у 1968 році. Однак Бурдье не поспішає перетворювати успіх цих робіт на символічний капітал у публічному просторі, зокрема, незважаючи на те, що «Спадкоємці» отримують резонанс як важлива для розуміння подій 1968 року книга, Бурдье утримується від будь-яких коментарів щодо цих подій.

551

Ретроспективно співавторство названих книг виглядає як результат поділу праці чи академічної кооперації у межах колективних досліджень, у яких П'єр Бурдье бере участь перш ніж стати самостійним дослідником. Деякі зі співавторів допомагають йому збирати та обробляти дані, зокрема Абдельмалек Сеяд — його студент в університеті Алжиру й помічник у дослідженнях алжирської тематики, та Ален Дарбель — фахівець зі статистичного аналізу, з яким Бурдье почав співпрацювати ще в Алжирі. Інші, натомість, беруть повноцінну участь у розробці підходів та настанов, на основі яких формується те, що можна назвати соціологією Бурдье; щоб зрозуміти обставини її формування, а отже,

зрештою, її особливості (а «зрозуміти означає, передусім, зрозуміти поле, у якому і всупереч якому відбувається наше становлення»¹), потрібно детальніше розглянути цю співпрацю. Серед тих, «разом із ким і всупереч кому» відбувалося становлення П'єра Бурдьє як соціолога, потрібно назвати насамперед Реймона Арона, котрий створив умови для цього становлення і котрого, після їх розриву 1968 року, нечасто пов'язують з Бурдьє. Внаслідок обрання на провідну соціологічну кафедру країни в Сорбонні (1955) Арон стає центральною фігурою французької соціології, яка щойно починає інституюватися, в т. ч. завдяки його зусиллям: у 1958 році соціологія нарешті стає окремою університетською спеціальністю. Арон також очолює комісію з соціології Національного центру наукових досліджень (яка координує роботу усіх соціологічних організацій Центру), а у 1959 році за підтримки фундації Форда створює Центр європейської соціології і очолює його. На момент свого університетського інституювання французька соціологія розривалася між старою французькою традицією теоретичної соціології, яку розвивали головним чином філософи, та американською традицією емпіричних соціологічних досліджень (яку уособлював у 1960-х роках Пол Лазарсфельд, що приїжджав у Францію консультувати соціологічні лабораторії, засно-

1 Bourdieu P. *Esquisse pour une auto-analyse...*, p. 15.

вані завдяки американським дотаціям). Арон був налаштований поєднати ці дві традиції і для реалізації своїх планів залучав молодих «філософів з *Еколь нормаль*»², що перебували на старті своєї академічної кар'єри; серед них були, зокрема, П'єр Бурдье та Жан-Клод Пасрон. На відміну від останнього (котрому як члену компартії Арон не дуже довіряв), Бурдье вже мав досвід соціологічних досліджень (і навіть невелику книгу про соціологію Алжиру), крім того, Арону імпонувала його одержимість польовими дослідженнями та непересічна здатність до філософських спекуляцій³. Наприкінці 1961 року Арон призначає Бурдье секретарем Центру європейської соціології — другою після себе людиною в Центрі, відповідальною за організацію усієї його дослідницької роботи. Центр став інституційним майданчиком для

-
- 2 Арон високо цінував солідарність «філософів із *Еколь нормаль*»: саме завдяки цій солідарності його, за його власним зізнанням, обрали професором Сорбонни.
- 3 Детальніше див.: Joly M. Excellence sociologique et «vocation d'hétérodoxie»: Mai 68 et la rupture Aron-Bourdieu. *Revue d'histoire des sciences humaines*. 2015, n. 26, p. 17–44. Висока оцінка Арона оберталася для Бурдье також зайвими проблемами: зазвичай Арон був науковим керівником докторських дисертацій з соціології і він очікував від Бурдье якоїсь амбітної теоретичної роботи на кшталт власного «Вступу до філософії історії» (1938); через це Арон не підтримав спробу Бурдье подати як докторську дисертацію теоретичний підсумок його робіт про Алжир (і, таким чином, не вдаватись до теоретичних узагальнень, які виходили б за межі його досліджень), сказавши, що «це не буде гідним Вас» (*Esquisse pour une auto-analyse...*, p. 50).

становлення Бурдье-соціолога: тут було підготовлено всі його праці згаданого періоду; крім того, ставши секретарем Центру, він отримав змогу самостійно планувати дослідження і проводити їх за допомогою команди, котру починає формувати довкола себе. Арон був задоволений роботою свого протеже, і саме завдяки його рекомендації у 1964 році Бурдье обирають професором VI секції Практичної школи вищих студій.

У цей період Арон є не лише інституційним, а й ідейним полюсом поля, у якому формується нова французька соціологія. З 1960 року він веде свій соціологічний семінар у Практичній школі вищих студій, слухачами якого є Бурдье та інші соціологи-початківці з команди Арона, і паралельно працює над «Етапами розвитку соціологічної думки» (1967). Трійка класиків, на яких незмінно посилається Бурдье — Маркс, Дюркгайм, Вебер, посідає визначальне місце у своєрідному каноні класиків соціології, окресленому «Етапами». Вебер опинився у цій трійці значною мірою саме завдяки Арону, оскільки той був активним популяризатором Вебера у Франції ще починаючи зі своєї першої праці «Сучасна німецька соціологія» (1935). Ставши центральною фігурою французької соціології, Арон «перевідкриває» Вебера у новому контексті: велика частина «Вступу» Арона до виданих окремою книгою лекцій «Наука як професія та покликання» і «Політика як професія та покликання» присвячена міркуванням про покликання соціоло-

га в сучасному демократичному суспільстві¹. Арон відверто надає перевагу одному з класиків², намагаючись використовувати Вебера як зброю проти Дюркгайма та його послідовників (позиції яких були традиційно сильними серед французьких філософів, що навернулись у соціологію), тоді як у Бурдье три названі класики збалансовують один одного, убезпечуючи його від потрапляння під винятковий вплив одного з них чи традиції одного з них. Він, зокрема, «реабілітує» Дюркгайма, відновлюючи у такий спосіб близьку французьким філософам традицію та звільняючись від впливу Арона й асоціації з ним, а також постійно тримає дистанцію щодо Маркса³, відмежовуючись цим самим від марксизму, який уособлював на той час Луї Альтюсер (багаторічний «репетитор» з філософії в *Еколь нормаль*) та його

555

-
- 1 Aron R. Introduction. In: Weber M. *Le savant et le politique*. Tr. fr. J. Freund. Paris: Plon, 1959, p. 9 – 57. Діяльність Бурдье як соціолога розгортається відповідно до тих принципів, що їх розвиває Арон, спираючись на Вебера, передусім незалежності соціальних наук від політики та їх спрямованості на «розчаклування світу»; водночас логіка «розчаклування» приведе Бурдье у 1990-х до перегляду принципу незалежності від політики.
 - 2 В «Етапах» він зізнається, що був «стриманим» щодо Дюркгайма та «захоплюється» Вебером (Арон Р. *Етапи розвитку соціологічної думки*. Пер. з фр. Г. Філіпчука. Київ: Юніверс, 2004, С. 11).
 - 3 Зокрема, у згадці про нього на самому початку ПМ, яка водночас нагадує, що для Бурдье Маркс є не лише соціологом, а й філософом.

численні послідовники у середовищі «філософів із *Еколь нормаль*».

Саме у контексті цього середовища розробляються соціологічні настанови Бурдьє. Його найважливішим співавтором не лише з соціології освіти, а й з соціологічної теорії є Жан-Клод Пасрон — ровесник Бурдьє з дуже схожою біографією: простого походження, з півдня Франції, випускник *Еколь нормаль* і агреже з філософії, що відслужив три роки в Алжирі, хоча познайомились вони вже в Парижі завдяки Арону. Разом із Пасроном Бурдьє підготував своєрідну *profession de foi* Центру європейської соціології — «Професія соціолога. Попередні епістемологічні зауваги»¹. Цю невелику працю автори позиціонують не як виклад соціологічної теорії, а як окреслення засад соціологічної практики: «професія соціолога», на думку авторів, передбачає певний габітус, який «є нічим іншим як інтеріоризацією принципів теорії соціологічного пізнання»²; цей габітус зазнає «постійної спокиси перетворити методологічні приписи на рецепти наукової кухні чи лабораторні гаджети, якій можна протиставити лише неухильне дотриман-

556

-
- 1 Bourdieu P., Chamboredon J.-C., Passeron J.-C. *Le métier de sociologue: Préalables épistémologiques*. La Hague: Mouton, 1968; Бурдьє і Пасрон відповідали за першу, «теоретичну» частину книги, тоді як Шамбордон — за добір уривків з текстів різних авторів, до яких відсилає ця «теоретична частина» і які займають дві третини книги.
 - 2 Bourdieu P., Chamboredon J.-C., Passeron J.-C. *Le métier de sociologue...*, p. 16 (цит. за п'ятим вид.).

ня методологічної пильності, що підпорядковує використання технік та концептів запитуванню про умови й межі їх використання, забороняє віддаватися легкості автоматичного застосування випробуваних процедур, а також навчає, що будь-яку операцію, якою б рутинною та рутинізованою вона не була, потрібно переосмислювати саму по собі та стосовно кожного окремого випадку»³. Разом із цими настановами, які стануть визначальними для соціології Бурдье, «Професія соціолога» пропонує своєрідний маніфест із теорії пізнання, у якому філософи намагаються не тільки позиціонуватися у полі тодішньої філософії⁴, а й запропонувати розв'язання проблеми соціального пізнання, традиційної для Дюркгаймової школи та радикалізованої домінуючим у середовищі «філософів з *Еколь нормаль*» їхнього покоління марксизмом. Через два роки у співавторстві з Пасроном виходить «Відтворення» — праця з соціології освіти, яка, на відміну від попередніх, пропонує не лише результати емпіричних досліджень, а й теорію, що підсумовує попередні дослідження і окреслює напрям нових. Форма першої книги «Відтворення» — «Засади теорії символічного насильства», написаної у вигляді положень

3 Ibid.

4 Зокрема надаючи відверту перевагу представникам історії та філософії науки: Гастон Башляр та Жорж Кангієм посідають у списку цитованих авторів не нижче місце, аніж класики соціології — Маркс, Дюркгайм та Вебер.

та схолий, що нагадує *more geometrico* Спінози¹, зайвий раз нагадує, що в ній запропонована якщо не суто філософська теорія, то, щонайменше, теорія, яку розробили філософи. Такий зв'язок із (французьким) полем філософії залишиться незмінною характеристикою наступних праць Бурдьє, що може бути непомітним у його «локальних» образах, де з огляду на інший дисциплінарний поділ чи інше розуміння філософії його праці можуть сприйматися лише як «чиста» соціологія².

СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ: УСНА І ПИСЬМОВА ВЕРСІЇ

У 1968 році, внаслідок конфлікту Бурдьє з Ароном, Центр європейської соціології розпадається на дві частини і ту з них, котра стає Центром соціології освіти та культури, очолює Бурдьє. Ще раніше він засновує у видавництві *Minuit* власну видавничу серію *Sens commun*, в якій упродовж 1960 – 1980-х років виходить більша частина його праць (починаючи зі «Спадкоємців»), праці

-
- 1 Ім'я Спінози у книжці не згадують, але він був добре впізнаним, бо користувався великою увагою Альтюсера і його послідовників, Дельоза та інших модних тоді філософів.
 - 2 У суто французькому контексті, як саркастично зауважує Філіп Рено, Бурдьє «зумів здобути певний престиж серед соціологів, розігруючи свій "культурний капітал" професора філософії, пропонуючи водночас своїм колегам, що залишилися "філософами", цілком прийнятний образ "професії соціолога"» (Raynaud P. Sartre, Foucault, Bourdieu. *Métamorphoses de l'intellectuel critique. Débat.* 2003/3, n. 110, p. 56).

його співробітників та учнів, а також праці, посилення на котрі можна часто зустріти у його текстах, зокрема переклади Ернста Касірера, Ервіна Пановські (в т. ч. «Готична архітектура та схоластична думка» в перекладі самого Бурдьє), Ірвіна Гофмана, Вільяма Лабова та багатьох інших. Позбувшись опіки Арона, Бурдьє використовує класичні методи створення власної наукової школи та мережі своїх прихильників: окрім семінару в Практичній школі, він у 1969 році започатковує в *Еколь нормаль* семінар «Соціологія творів», а у 1975 році засновує часопис *Actes de la recherches en sciences sociales*, яким особисто керує до кінця свого життя і який стає своєю лабораторією, де апробуються нові напрями, ідеї й теми дослідження самого Бурдьє та його співробітників, однодумців і учнів³. Увесь цей ресурс, з одного боку, забезпечує йому незалежність від університетської системи з її примусами та вимогами, а з іншого — можливість

3 Про роль, яку свого часу відіграло створення часопису *Année sociologique* для розвитку й поширення соціологічних ідей Дюркгайма та залучення до соціології нових дослідників, а також про роль семінарів у такому розвитку, поширенні та залученні, див.: Fabiani J.-L. Le séminaire de sociologie des oeuvres de Pierre Bourdieu. Élaboration conceptuelle et internationalisation du capital. *Raisons politiques*. 2018/3, п. 71, р. 65 – 80; сам Бурдьє згадує, що на момент заснування *Actes de la recherches en sciences sociales* французький соціологічний простір «був розмічений трьома чи чотирма великими недавно заснованими часописами» (*Esquisse pour une auto-analyse...*, р. 47), кожен з яких провадив політику його засновників та керівників.

не лише організувати довкола себе команду дослідників, а й забезпечити «відтворення» цієї команди через підготовку нових кадрів та їх просування в академічному полі. З кінця 1970-х починають виходити одноосібні монографії, які увінчують дослідження Бурдьє у вказаних вище галузях¹ і перетворюють його ім'я на «бренд»: «Відзнака»² — соціологія культури, «Практичний глузд»³ — дослідження Алжиру і, ширше, етнологічні дослідження, «Homo academicus»⁴ — соціологія освіти. Деякі з цих сюжетів Бурдьє розвиває далі, зокрема «Шляхта держави»⁵ пропонує перехід від соціології освіти до соціології держави як інституції, про роль якої він довго не наважувався говорити⁶.

-
- 1 Ми зосереджуємося тут лише на монографіях, хоча Бурдьє друкує чимало окремих статей, деякі з котрих також можна вважати «знаковими», як, наприклад, «Громадської думки не існує» (*L'opinion publique n'existe pas. Les temps modernes*, п. 318, janvier 1973, р. 1292 — 1309; стаття вийшла напередодні перших після червня 1968 року парламентських виборів у номері, який відкриває не менш «знакова» стаття Сартра «Вибори — пастка для дурнів») або цитована на початку нашої передмови «Біографічна ілюзія».
 - 2 Bourdieu P. *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Minuit, 1979.
 - 3 Bourdieu P. *Le sens pratique*. Paris: Ed. de Minuit, 1980; укр. пер.: Бурдьє П. *Практичний глузд...*
 - 4 Bourdieu P. *Homo academicus*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1984.
 - 5 Bourdieu P. *La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1989.
 - 6 Зрозуміло, що поруч з указаними «магістральними» сюжетами постають інші, зокрема, дослідження мови, політики, масмедій, мистецтва, міжнародного обміну ідеями, спорту

У цей період Бурдье стає визнаним соціологом (процес «освячення», як сказав би він сам, завершує його обрання на кафедру соціології Колеж *de Франс* у 1981 році) і дедалі більше публічно говорить про свою соціологічну діяльність, особливо її «розчакловувальний» вимір. Водночас статус визнаного соціолога, засновника окремого напрямку соціології, представленого цілою науковою школою та резонансними працями у різних галузях соціології, вимагає чогось більшого, аніж успішні дослідження в окремих галузях, — наявність оригінальної соціологічної теорії. Елементи такої теорії було викладено у «знакових» працях Бурдье, які не можна назвати суто емпіричними чи прикладними: кожна з них містить потужний теоретичний складник як на рівні обґрунтування ідеї та концептуального апарату дослідження, так і на рівні осмислення його результатів. Греміон пропонує влучну метафору для характеристики «... особливої форми книг Бурдье [після "Відтворення"]», яка більш-менш відповідає тій самій схемі: верхній поверх, де фігурують великі соціологи (Маркс, Вебер, Дюркгайм) та великі філософи (Гегель, Кант); середній поверх, де розгортається строга аргументація на основі польових

561

тощо. Деяким з них присвячено цілі книги, деяким — тільки окремі статті, однак звернення до цих «інших» сюжетів цілком можна вважати застосуванням до нових предметів дослідження (і розвитком завдяки цьому зверненню) ідей, концептів та підходів, розроблених під час праці над «магістральними» сюжетами.

досліджень; нижній поверх, що складається з убивчих приміток про супротивників та колег»¹. Однак теоретизація у працях, присвячених конкретним предметам дослідження, в певному сенсі лише наголошує на необхідності систематизувати власну соціологічну теорію в окремій праці. Бурдьє щонайменше береться за подібну роботу: свою діяльність у *Колеж де Франс* він починає з курсу під назвою «Загальна соціологія», який розтягнувся на цілих п'ять навчальних років (1982 – 1986). Проте, хоча Бурдьє досить швидко підготував до друку свій останній курс лекцій у *Колеж де Франс* «Наука про науку та рефлексивність» (2000 – 2001)², він так і не зробив цього з попередніми курсами, попри те, що у випадку «загальної соціології»³ в нього було на це щонайменше півтора десятка років. Одним із пояснень цього є те, що навіть у цей «зрілий» період теоретичні засади його соціології еволюціонують далі⁴, і тому

-
- 1 Grémion P. De Pierre Bourdieu à Bourdieu..., p. 45.
 - 2 Bourdieu P. *Science de la science et réflexivité*. Paris, Raisons d'agir, 2001.
 - 3 Цей курс його учні реконструювали, і він вийшов у двох томах: Bourdieu P. *Sociologie générale*, vol. 1. Paris: Seuil/Raisons d'agir, 2015; *Sociologie générale*, vol. 2. Paris: Seuil/Raisons d'agir, 2016.
 - 4 Прикладом цього є «Злидні світу» (1993) — лише одна велика колективна праця «зрілого» періоду, у якій він фактично відходить від низки настанов «Професії соціолога». Варто зауважити, що Пасрон у цей період видає свій теоретичний *opus magnum* (*Le raisonnement sociologique. L'espace non-poppérien du raisonnement naturel*. Paris: Nathan, 1991), у якому перегля-

Бурдье уникає надавати їм вигляду якогось завершеного теоретичного *opus magnum*.

Свідченням визнання Бурдье стає дедалі більша кількість інтерв'ю, виступів на конференціях та публічних лекцій, у яких він роз'яснює, що саме мав на увазі у своїх працях. У цьому немає нічого оригінального, те саме можна сказати про багатьох філософів, соціологів, істориків, які стали популярними ще за життя, однак у випадку Бурдье його писані тексти⁵ зазвичай присвячено науковим дослідженням конкретних предметів, а інтерв'ю чи виступи дедалі більше зосереджуються на питаннях теорії, стаючи своєрідним метадискурсом; міркування Бурдье, котрі встановлюють чітку відмінність між письмовим та усним жанром його творів, свідчать, що це зовсім не випадково. Перший його збірник інтерв'ю та виступів — «Питання соціології» — виходить у 1980 році. Презентуючи цей збірник, Бурдье протиставляє «легшу, але недосконалішу форму» зібраних у ньому «транскрипцій усних дискурсів, агресованих неспеціалістам», «більшій строгості та повноті» своїх писаних наукових праць, на які він посилається у виступах чи інтерв'ю⁶. У наступному такому збірнику — «Сказане» — він вдається до розлогіших міркувань на тему відмінності усного та письмового

дає настанови, задекларовані у «Професії соціолога».

- 5 Тобто тексти, які писались з самого початку, а не є письмовою версією усного мовлення.
- 6 Bourdieu P. *Questions de sociologie*. Paris: Minuit, 1984, p. 7.

мовлення, починаючи з «особливих труднощів письма в соціології» та називаючи «письмовий дискурс дивним продуктом, що постає у чистій конфронтації того, хто пише, із тим, "що йому є сказати", поза будь-яким досвідом соціальних відносин, а також поза примусами та спонуканнями безпосередньо сприйнятого запиту, який передається усіма видами знаків опору чи схвалення»¹. Як і в передмові до попереднього збірника, Бурдьє вбачає прямий зв'язок між можливостями усного мовлення та місією соціолога: «головна перевага усної розмови зумовлена самим змістом соціологічного послання та опором, який воно викликає. Багато наведених тут міркувань набувають усього свого сенсу лише якщо звернути увагу на обставини, у яких їх було виголошено, та на публіку, якій вони адресовані»². Наступні збірники стають «теоретичнішими», оскільки їхні тексти народились у взаємодії з досить підготовленою публікою: «Відповіді»³ складаються з двох частин, перша з яких є інтерв'ю з фаховим соціологом і учнем Бурдьє — Лоїком Ваканом, причому питання і відповіді цього інтерв'ю є відгомонам дискусій Бурдьє з докторантами університету Чикаго, що вивчали його праці. Друга частина є письмовою версією вступної частини семінару Бурдьє у Школі

1 Bourdieu P. *Choses dites*. Paris: Minuit, 1987, p. 7.

2 Ibid, p. 9.

3 Bourdieu P., Wacquant L. *Réponses. Pour une anthropologie réflexive...*

вищих студій у соціальних науках. Зрештою, важливий для розуміння соціології Бурдье збірник «Практичні підстави. Про теорію дії»⁴ пропонує письмові версії виступів перед академічною аудиторією, здебільшого закордонною.

Схильність розглядати теоретичні засади своєї соціології в усній формі зумовлена не тільки перевагами жанру, а й особливостями розуміння теорії: на переконання Бурдье, його соціологія є своєрідним *modus operandi*, який не можна вивчити через *opus operatum* — завершені твори. Він неодноразово повторює цю тезу, зокрема і в ПМ: «Твір — такий, яким він дається прочитанню, тобто як *opus operatum*, тоталізований і канонізований у формі "повного твору", відірваного від часу свого продукування й такого, що може бути пройденим у будь-якому напрямі, затьмарює створення твору і, головне, *modus operandi*, продуктом якого він є»⁵. Відтак передача *modus operandi* соціолога Бурдье через якийсь *opus operatum* неможлива, він передається лише через долучення до процесу дослідження чи обговорення за його особистої участі, яка є своєрідною гарантією правильного розуміння ідей, концептів та підходів. У своїх працях різних жанрів Бурдье постійно повертається до теми (не)правильного розуміння своїх

4 Bourdieu P. *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*. Paris: Seuil, 1994.

5 ПМ, наше вид., С. 103.

ідей, концептів та підходів¹, а теза, яку він виголосив під час виступу 1989 року у Фрайбурзі², стосується не лише «міжнародної циркуляції ідей» і засвідчує переконання Бурдье у тому, що «неправильне» розуміння є передусім розумінням у «неправильному» контексті. Завдяки «єдності часу, місця і дії», яка надає усному викладу характеру нагальності (це поняття є наріжною характеристикою практики і практичної логіки у Бурдье), у ньому відбувається поєднання тексту й контексту, поля виробництва та поля рецепції. Проте створення письмової версії усного викладу розриває цю єдність, бо пропонує автору ще раз повернутись до сказаного — редагуючи, переглядаючи та ухвалюючи текст до друку, а реципієнту — стати *lector*. І те, що є перевагою усного жанру, стає одночасно його вадою: він є усним доти, доки лунає голос мовця. Цей факт визначив місце підготовлених до друку після смерті Бурдье його семінарів у Практичній школі та курсів лекцій, прочитаних у *Колеж де Франс* (які збереглись в аудіоза-

-
- 1 Зокрема і в ПМ, див. «Критика моїх критик», С. 116 – 123 нашого вид.
 - 2 «Те, що тексти циркулюють без власного контексту, не переносять з собою поле виробництва (якщо вдатися до мого жаргону), продуктом якого вони є, і що реципієнти, включені в інше поле виробництва, інтерпретують їх відповідно до структури поля рецепції, генерує блискучі непорозуміння» (*Les conditions sociales de la circulation internationale des idées. Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol. 145, 2002, p. 4).

писах), у корпусі творів Бурдье; підсумовуючи досвід роботи над ними, Ремі Ленуар робить висновок, що «... неписані тексти, *a fortiori* тексти, що їх не переглянув сам Бурдье, можуть бути корисними та використовуватися тільки як свідчення, а не найбільш завершене вираження його думки»³. Цю формулу можна поширити на всі праці Бурдье: оскільки він вважав свою творчість *work in progress*, то як «найбільш завершене вираження його думки» можна розглядати хіба що увесь корпус його творів, якщо, звичайно, кожен із цих творів брати у властивому йому контексті, визначеному не лише історичним часом та соціальним простором його «виробництва», а й місцем у корпусі творів автора. Останнє особливо важко робити, читаючи письмові версії інтерв'ю та виступів, бо завдяки своєму характеру «єдності часу, місця і дії» усне мовлення створює враження викладу когерентної теорії, доступної «тут і зараз»; мабуть, через це навіть серйозні дослідники можуть використовувати виступи та інтерв'ю Бурдье (задумані як коментар до його писаних праць) як посібники з його соціологічної теорії, котрі роблять непотрібним звернення до цих праць⁴.

-
- 3 Lenoir R. Le dit et l'écrit chez Pierre Bourdieu. Sur l'édition des cours de Bourdieu au Collège de France. *Regards sociologiques*. 2015, n. 47 – 48, p. 49.
 - 4 Приклад такого можна знайти у передмові Ярослава Грицака до українського видання «Чиказького воркшопу»: Бурдье П., Вакан Л. *Рефлексивна соціологія...*, С. 8. Варто додати, що видавці англомовної версії позиціонували «Рефлексивну

Цей огляд творчої траєкторії Бурдьє дає змогу зрозуміти особливість «Паскалівських медитацій» у корпусі його творів: йдеться про велику писану теоретичну працю, яку, втім, не можна назвати теоретичним *opus magnum* його соціології. З одного боку, Бурдьє інвентаризує тут свої основні концепти й теорії, напрацьовані за три десятиліття, однак така інвентаризація спрямована не стільки на підсумування зробленого, скільки на його перегляд на черговому етапі еволюції думки, що свідчить радше про продовження, а не про завершення цієї еволюції. Такого враження важко позбутися з огляду на одну особливість творчості Бурдьє: він має звичку доробляти й переробляти свої тексти, повторно використовувати їх повністю чи частково у наступних працях, не сигналізуючи про це читачеві; чимало таких повторів трапляється і в ПМ, засвідчуючи, що йдеться радше про *work in progress*, а не про метадискурс. Вочевидь згадану стратегію потрібно розглядати як запрошення до прочитання праці «тут і зараз»,

соціологію» лише як «запрошення» до знайомства з творчістю Бурдьє: Лоїк Вакан спеціально наголошує на початку передмови, що це видання не є «manual in basic Bourdieu» і «не містить ні вичерпного дайджесту його соціології, ні послідовної екзегези її концептуальної структури» (*An Invitation to Reflexive Sociology...*, p. ix), а серед додатків вміщує детальну «покровову» інструкцію «Як читати Бурдьє» з посиланнями на конкретні перекладені твори для англomовного читача, який тільки починає знайомитися з його соціологією (*An Invitation to Reflexive Sociology...*, p. 261 – 264).

проте вона приховує розгортання думки в історичному часі та соціальному просторі, а отже щоб не деісторизувати та не дереалізувати твір, *lector* повинен бути якщо не детально знайомим з доробком Бурдье, то хоча б обізнаним з ним у загальних рисах¹. З іншого боку, згадана інвентаризація відбувається у чітко окресленому контексті: йдеться про філософське значення соціологічного доробку Бурдье, тому, перш ніж перейти до характеристики самих ПМ, варто зупинитися на ще одному (в певному сенсі наскрізному) сюжеті досліджень Бурдье — філософії, на який зазвичай звертають увагу тільки як на «контекст» його соціології.

БУРДЬЄ І ФІЛОСОФІЯ

Одного разу зробивши вибір на користь соціальних наук, Бурдье відмовляється називати себе філософом², водночас не відмовляючись від філософії: він не лише звертається у своїх соціологічних працях до тих чи тих філософських ідей

-
- 1 І не лише з його доробком: будучи переконаним, що дієвість концепту визначає його вжиток у конкретному творі, а не його генеалогія (див. «Критика моїх критик», ПМ, наше вид., С. 117—119), Бурдье не вважає за потрібне посилатись на авторів тих чи тих концептів або на теорії, у межах яких їх раніше використовували.
 - 2 «Я цілком свідомо уникаю стратегії подвійної гри і подвійного прибутку усіх тих, хто любить називати себе "соціолог та філософ" чи "філософ та історик"; я повинен зізнатись, що така стратегія викликає у мене антипатію, поміж іншого через те, що засвідчує брак етичної та наукової строгості» (*Esquisse pour une auto-analyse...*, p. 101).

і теорій, а й порушує звичний дисциплінарний поділ праці, у межах якого предметом філософів є теорія, а соціологів — емпірія. Звертаючись до філософії у своїх соціологічних працях, Бурдье не запозичує у філософії готовий концептуальний апарат, а піддає філософські теорії та концепти випробуванню соціологічними дослідженнями, намагаючись спростувати одні філософські теорії, демонструючи натомість дієвість інших і посідаючи у такий спосіб власну позицію у філософському полі. Філософські амбіції є своєрідною традицією французької соціології, зокрема Дюркгайм та його послідовники цілком у душі теорії трьох стадій Огюста Конта надіяли соціологію (точніше соціальну Науку — в однині та з великої літери) місією замінити філософію. Бурдье не прихильник цієї ідеї, для нього соціологія залишається дисципліною, за чие право існувати поруч із філософією потрібно боротись; водночас у процесі такої боротьби його соціологія прагне перейняти у філософії статус «науки наук», оскільки має амбіцію, по-перше, розв'язувати філософські проблеми, що їх нездатна розв'язати «цехова» філософія, і, по-друге, зробити предметом розгляду проблеми самої «цехової» філософії (передусім домінування у ній «схоластичного розуму»)¹. Перший напрям можна, слідом за Бурдье, назвати *fieldwork in philoso-*

1 Перші рядки ПМ є яскравим прикладом поєднання цієї другої амбіції зі спробою виправдати порушення дисциплінарних кордонів та згаданого поділу праці.

рһу²: він не локалізується в якихось окремих працях і проходить крізь усю його творчість, що значною мірою пояснює, чому етнологічні та соціологічні праці Бурдьє цікаві для філософів³. Другий реалізується у його працях із соціології філософії. Першою з них є «Політична онтологія Мартіна Гайдегера», початковий варіант якої виходить у 1975 році⁴. Ця праця відрізняється від

-
- 2 Згідно з визначенням у відомому інтерв'ю: «соціологічне дослідження, як я його розумію, є також чудовим майданчиком для заняття тим, що Остін називає *fieldwork in philosophy*» (Bourdieu P. *Choses dites...*, p. 40).
 - 3 На думку Крістіан Шовіре, «... філософи дедалі більше читають Бурдьє як філософа. І не лише через блискуче володіння класичною філософією, яке він демонструє у своїх книгах. А й тому, що він дуже рано почав використовувати аналітичну філософію (напря́м Вітгенштайн-Остін-Сьорль), на яку французька філософія намагалася якомога довше не звертати уваги» (Chauviré C. *Des philosophes lisent Bourdieu. Bourdieu/Wittgenstein: la force de l'habitus. Critique*. 1995, № 579 – 580, p. 548; детальніше про використання аналітичної філософії в соціології Бурдьє див., зокрема: Йосипенко О. М., Дондюк А. М. П. Бурдьє — читач Л. Вітгенштайна або вплив концепту правила на теорію габітусу. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2020. Випуск 2 (172). Том 1, С. 86 – 99). В інших академічних середовищах інтерес філософів до праць Бурдьє може мати інші мотиви, зокрема, Наталія Шматко — невтомна перекладачка і популяризаторка Бурдьє в Росії — вбачає причину того, що «першими серйозними читачами Бурдьє в Росії стали філософи» (Бурдьє П. *Социология социального пространства...*, С. 10), в особливостях радянського дисциплінарного поділу та радянських дослідницьких традицій.
 - 4 Bourdieu P. *L'ontologie politique de Martin Heidegger. Actes de la recherche en sciences sociales*. 1975, vol. 1, n°5 – 6, p. 109 – 156. Паралельно окремою книгою виходить німецьке

звичних соціологій філософії, зосереджених передусім на полях філософського «виробництва»¹: вона присвячена позиціонуванню одного філософа у такому полі, і її можна віднести також до того, що Бурдье називає «соціологією творів»². Натомість ПМ поєднують два згадані напрями, і їх цілком можна назвати філософською працею у тому розумінні, що вони пропонують альтернативний спосіб філософування, який водночас робить філософію та філософів предметом соціологічного аналізу.

Про особливості жанру ПМ сигналізує сама її назва, яка відсилає до Гусерлевих «Картезіанських медитацій»³. Так само, як і у випадку останніх, книга не пропонує свій спосіб прочитання Паскаля

видання (*Die politische Ontologie Martin Heideggers*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1975), а згодом і французьке: Bourdieu P. *L'ontologie politique de Martin Heidegger*. Paris: Minuit, 1988.

- 1 Як, наприклад, праці учнів Бурдье, що починають виходити друком у цей період: Pinto L. *Les philosophes entre le lycée et l'avant-garde. Les métamorphoses de la philosophie dans la France d'aujourd'hui*, Paris: L'Harmattan, 1987; Fabiani J.-L. *Les Philosophes de la République*. Paris, Éditions de Minuit, 1988.
- 2 Соціологія творів вивчає позиціонування окремих авторів і творів у мистецькому, літературному чи філософському полі. *Opus magnum* Бурдье у цій галузі можна вважати «Правила мистецтва. Генеза та структура літературного поля» (*Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Le Seuil, 1992). Прикладом соціології творів є також «Постскрипtum: Як читати автора» до Розділу 2 ПМ.
- 3 Такий збіг є зовсім не випадковим: Гусерль завжди був важливим для Бурдье філософом, починаючи з його перших кроків у філософії, зокрема, з так і ненаписаної дисертації про часові структури афективного життя, відзвуки якої можна зустріти в Розділі 6 ПМ.

чи свою версію його філософії, йдеться про виклад власної теорійної позиції, поміщеної в систему координат, які задав великий оригінальний філософ. Водночас, якщо Гусерлеві «Медитації» прямо відсилають до назви твору цього великого філософа — «Медитацій про першу філософію» Декарта, то у Паскаля немає твору з такою назвою, і ПМ відсилають радше до своєрідної антитези Декарта й Паскаля⁴. Це враження стає ще сильнішим через те, що ПМ складаються з шести розділів — за числом «Медитацій» Декарта. Водночас Бурдье згадує Декарта в ПМ лише кілька разів і дуже рідко вдається до відвертого зіставлення чи порівняння цих двох великих авторів (як, наприклад, на початку Розділу 3), проте у всіх питаннях, де Декарта і Паскаля можна вважати представниками альтернативних позицій, Бурдье незмінно обирає сторону Паскаля, явно чи неявно протиставляючи себе Декартові або традиції, уособленням якої той є. Водночас, поза межами вказаного протистояння вибір на користь Паскаля є не таким однозначним. Передусім він є вимушеним: «якщо конче потрібно до когось пристати, то я вважаю себе *радіше* послідовником Паскаля»⁵. Понад те, бути «послідовником Паскаля»

-
- 4 Про антитезу Декартових «Медитацій» та Паскалевих «Думок» див., зокрема: Хома О. «Думки» і герменевтика: філософське значення нової апологетики Паскаля. Паскаль Б. Думки. Пер. з фр. А. Перепаді, О. Хоми. Київ: Дух і літера, 2009, С. 397 – 400.
- 5 ПМ, наше вид., С. 12; *курсив наш* — О. Й., С. Й.

не означає належати до Паскалівської традиції, оскільки такої просто не існує, і це дає велику свободу робити власні висновки з міркувань Паскаля. Бурдє цікавить не стільки якась «філософія Паскаля», яку можна артикулювати і використовувати як теоретичне підґрунтя, скільки філософські настанови або ж постава філософа Паскаля, котрі допомагають протистояти філософському мейнстриму. Так, на відміну від Декарта, Паскаль був не лише великим математиком і філософом, а й великим апологетом, релігійним та політичним мислителем, проте якщо Бурдє чітко окреслює філософські тези й настанови Паскаля, на які він спирається, то імплікації його релігійної і політичної думки в ПМ є не такими однозначними¹. Враження вибіркового ставлення до думки Паскаля посилює також те, що Бурдє використовує тільки один твір Паскаля, який є посмертним виданням розрізаних фрагментів².

-
- 1 Див., зокрема: Delhom P. Sous l'égide de Pascal. In: Lescourret M.-A. (sous la dir.). *Pierre Bourdieu*. Paris PUF, 2009, p. 165 – 190.
 - 2 Виняток складає лише одна цитата з «Мистецтва переконання» (див. прим. 6 до Розділу 2). Звичайно, у Бурдє був невеликий вибір, але «Провінціалії» могли б цілком доповнити «Думки» у випадку комплексного дослідження тем, які цікавлять Бурдє у Паскаля. Варто також зауважити, що видання Брюнсквіка, до якого звертається Бурдє і яке пропонує тематичну рубрикацію фрагментів, було для нього зручнішим від пізнішого і, за задумом, більш відповідного духу Паскаля видання Лафуми, оскільки Брюнсквік намагається здійснити майже неможливу сепарацію релігійного та філософського в «Думках».

З огляду на згадану специфіку жанру ПМ, у них порушений звичний порядок «поверхів» (якщо повернутися до метафори Греміона), характерний для праць Бурдье: середній «поверх» з результатами того, що тут можна назвати польовими дослідженнями, переміщується донизу, локалізуючись головним чином у «постскриптумах» та «дослідженнях випадків», тоді як верхній — розгляд ідей і теорій, поєднуючись із нижнім — реакцією на сприйняття власних творів супротивниками та колегами, стає основою викладу. Характер цього викладу цілком відповідає характеру стосунків Бурдье з філософським цехом: він часто полемізує з філософами, однак робить це асиметрично — не в одній з ними (теорійній) площині: предметом його критики стають культурні, психологічні, інституційні диспозиції філософів, способи використання ідей, теорій, дискурсів у полі філософії, а не самі собою ідеї, теорії та дискурси. Бурдье не лише не приймає конвенцій філософського цеху, а й робить їх предметом критичного аналізу, який неминуче набуває характеру викриття: не заперечуючи ні значення філософії, ні переконливості окремих філософських ідей чи підходів, Бурдье у своїй критиці найчастіше керується переконанням, що успіх тих чи тих теорій у філософському полі зумовлений не силою їх переконливості, а співвідношенням заперечуваних філософами символічних чинників у межах цього поля. Однак у ПМ присутній ще один сюжет,

який стає одним із провідних для Бурдье в останні роки його життя: розуміння того, що не лише філософське поле сформувало його самого, а й він став активним дівцем у ньому, тоді як його соціологічні дослідження чи критика цього поля мають таку ж символічну силу, як і інші чинники. Можна твердити, що одним з головних мотивів вибору медитацій як літературного жанру викладу теорійної позиції Бурдье була потреба зробити соціологію філософії рефлексивним дослідженням, де суб'єкт дослідження не просто стає одночасно його об'єктом, а й знає змін під впливом дослідження. Відтак висновок, що його П'єр Адо зробив щодо Декартових «Медитацій», стосується й ПМ: «... якщо Декарт обрав літературну форму *Медитацій*, це означає, що він не просто хотів викласти чисту філософську теорію, штучно подаючи її у вигляді солілоквії від першої особи, це означає, що він хотів підвести свого читача до справжнього досвіду себе, джерелом якого, відповідно до глибокого впливу традиції античної філософії, є рішення, первісний вибір способу буття та способу життя, і який завершується трансформацією себе самого»¹.

1 Hadot P. *La philosophie comme éducation des adultes. Textes, perspectives, entretiens*. Paris: Vrin, 2019, p. 199.

* * *

«Паскалівські медитації» — друга книга П'єра Бурд'є, яку ми перекладаємо. Перша книга — «Практичний глузд» — пропонувала цілком розроблену «теорію практики», українського словника якої ми дотримуємося і в цьому перекладі, який водночас вимагав посиленої уваги до особливостей вжитку термінів та стилістики писаних праць Бурд'є. Зазвичай Бурд'є не намагається винаходити нову термінологію для передачі того, що хоче сказати, а використовує звичний словник філософії, соціології, психоаналізу чи економіки, при цьому часто надаючи усталеним термінам нового значення. Нечисленні специфічні для Бурд'є терміни, такі, наприклад, як «габітус», давно прижились і не потребують спеціальних термінологічних рішень чи пояснень. ПМ зберігають словник і авторський стиль Бурд'є загалом, трохи відрізняючись від інших праць з огляду на свій жанр і завдання. Зокрема, якщо етнолог чи соціолог описує предмет свого вивчення за допомогою власного словника, що відрізняється від словника тих, кого він вивчає, то схоластичний світ неминуче доводиться описувати за допомогою термінів, що їх сам цей світ виробив. Щоб злати звичну логіку схоластичного дискурсу, Бурд'є змінює звичний вжиток наукової термінології, через це його формулювання щоразу потрібно розуміти в тому контексті, у якому їх

зроблено. Щоб підсилити потрібні йому конотації чи нюанси загальноновживаних термінів, Бурдье може також вдаватися до незвичних, майже тавтологічних словосполучень¹, які набувають потрібного значення у власному контексті. Ще одна термінологічна стратегія Бурдье — використовувати те, що французька мова, на відміну від української чи німецької, не має власного ряду термінів, паралельного термінам латинського походження². Бурдье використовує цілу низку слів латинського та грецького походження, щоб створити своєрідні «технічні» терміни, які увиразнюють його думку; наприклад *lector* та *auctor* за звучанням, написанням і значенням мало відрізняються від французьких *lecteur* (читач) та *auteur* (автор), однак ці слова латинської мови сигналізують, що йдеться про читача і автора в їх специфічно схоластичному розумінні. Подібні «технічні» терміни ми залишали без перекладу, часто ціною порушення зв'язності тексту українською мовою, у якій кожен іменник повинен мати рід, число та відмінок. Важливим термінологічним елементом ПМ є цитати (явні й неявні) з «Думок»

-
- 1 Як, наприклад, «думаюча думка» (*pensée pensante*), «розумуючий розум» (*raison raisonnante*, на противагу «розсудливому розуму» — *raison raisonnable*) чи «діючий дієвець» (*agent agissant*).
 - 2 Які можуть не відрізнятися за значенням (наприклад, «суспільне» та «соціальне») і лише вказувати на різні регістри мовлення, або помітно відрізнятися (наприклад, «народне» та «популярне»).

Паскаля, які роблять думку Бурдье виразнішою, виступаючи своєрідним контрапунктом його тексту. Аналогічно до цитат інших авторів, перекладених українською, ми подавали їх за перекладом «Думок» Анатолія Перепаді та Олега Хоми, проте їх кількість та значення вимагали системного відслідковування та узгодження з цілим текстом Бурдье. Ці особливості словника поєднуються з особливостями стилю ПМ — увага Бурдье до найдрібніших деталей викладу і їх можливого сприйняття, повтори і повернення обертаються великими складнопідрядними реченнями, розбивання яких при перекладі (з одночасною зміною структури речень, заміною займенників іменниками тощо) часто містить ризик втратити логіку авторського викладу. Перекладаючи, ми намагалися зберегти вказані особливості словника та стилістики «Паскалівських медитацій», іноді ціною порушення звичного для українського мовця вжитку слів чи навіть буквального перекладу, щоб якомога точніше передати текст Бурдье, народжений у «конфронтації того, хто пише, із тим, "що йому є сказати"»³.

3 Ми вдячні за цінні зауваження і пропозиції організатору й експертам Лабораторії наукового перекладу — Вахтангу Кебуладзе, Олексієві Паничу та Ірині Славінській, котрі взяли участь у обговоренні початкової версії перекладу ПМ.